

* Uniwersytet Zielonogórski. Instytut Psychologii

** Ośrodek Interwencji Kryzysowej w Zielonej Górze

*** Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Mrowinach

MARZANNA FARNICKA*, ASTINA KOCH**, ANETA OSIPOWICZ***

ORCID: 0000-0002-4274-1646; m.farnicka@wpps.uz.zgora.pl

ORCID: 0000-0001-8211-3014; astinakoch@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9092-8010; aneta171717@wp.pl

Zasady i ich percepcja w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym – perspektywa wychowanków i wychowawców

The Rules at the Youth Educational Centre – the Perspective of Adolescents and Caretakers

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Farnicka, M., Koch, A., Osipowicz, A. (2021). Zasady i ich percepcja w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym – perspektywa wychowanków i wychowawców. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 34(3), 119–134. 10.17951/j.2021.34.3.119-134.

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł dotyczy sposobu tworzenia się norm i zasad w grupie nastolatków umieszczonych w placówkach resocjalizacyjnych. Pytanie badawcze dotyczyło podobieństw i różnic w zakresie percepcji norm, zasad oraz hierarchii w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym (MOW) między wychowawcami a wychowankami. Badanie przeprowadzono w MOW w województwie dolnośląskim i było ono badaniem pilotażowym. W przypadku wychowawców jako metodę badawczą zastosowano zogniskowany wywiad grupowy (*Focus Group Interview*) oraz metodę sędziów kompetentnych, a w przypadku wychowanków – ankietę. W tym celu przeprowadzono wywiady z wychowawcami i wychowankami. Uzyskane wyniki badań wskazują na podobną percepcję zasad panujących w ośrodku przez wychowawców i wychowanków. Rezultaty badań, pomimo zastosowanej metodologii mieszanej, potwierdziły wcześniejsze rezultaty odnośnie do treści zasad funkcjonujących w ośrodku. Ponadto wychowawcy wskazali więcej uwarunkowań obserwowanych zachowań oraz procesu powstawania zasad. Wychowankowie skupili się głównie na czynnikach sytuacyjnych i stosowali strategie maskujące.

Słowa kluczowe: wychowawcy; nastolatki; normy; zasady; placówki resocjalizacyjne

WPROWADZENIE

Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy (MOW) jako instytucja o charakterze wychowawczo-izolacyjnym (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach, Dz.U. 2011, nr 109, poz. 631) ma na celu eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego poprzez izolację od środowiska naturalnego (Jaworska, 2009; Najwyższa Izba Kontroli, 2018). W związku z tym przebywanie w takim ośrodku ma pewien charakter deprywacyjny (Pośluszny, 2017). Istnieje obszerna literatura przedmiotu, która wskazuje, że w warunkach izolacji (w tzw. instytucjach totalnych) istotny jest proces grupowy, który umożliwia zaspokojenie poczucia bezpieczeństwa i przynależności (Ciosek, Pastwa-Wojciechowska, 2001). W tym celu tworzą się zachowania społeczne oraz normy i wartości ważne z punktu widzenia zamkniętej grupy, którą można traktować jako subkulturę danego ośrodka. Badania wskazują, że zjawisko tworzenia się subkultury dotyczy zarówno jednostek „totalnych” (więzienia), jak i wychowawczych (Sarzała, 2013).

Istnieje kilka definicji zjawiska subkultury w instytucjach zamkniętych. Najbardziej popularne i zbadane dotyczą podkultury więziennej (Dolata, 2011), zwanej także „nieformalną organizacją społeczną instytucji” (Krukowski, 1984) czy „podkulturą drugiego życia” (Drwal, 1981; Moczydłowski, 1998). W tym ujęciu „podkultura” to „wszelkie normy, wartości i wzory determinujące postępowanie wszystkich osób uczestniczących w procesach społecznych tworzących się w obrębie zakładu karnego” (Dolata, 2011). W przypadku subkultury więziennej wyróżnia się trzy wartości nadrzędne, które wyznaczają cele oraz umacniają spójność grupy. Są to: negacja praw oficjalnych i walka z osobami, które je reprezentują i egzekwują; solidarność grupowa; godność osobista (tzw. grypserski honor) (Szaskiewicz, 1997, s. 45–60; Ciosek, Pastwa-Wojciechowska, 2001, s. 235; Krause, Przybyliński, 2012; Sarzała, 2013).

W literaturze wskazuje się także na dwa modele powstawania subkultury w izolacji więziennej (Skreń, 2004). Pierwszy z nich, zwany modelem deprywacji, zakłada, że pozbawienie jednostki wolności powoduje znaczne ograniczenie zaspokajania jej istotnych potrzeb. Funkcjonowanie w takich warunkach opiera się zatem na wzajemnej lojalności i solidarności oraz pozwala w znacznym stopniu łagodzić dolegliwości związane z izolacją. W drugim modelu, tzw. modelu importacji lub transmisji, zakłada się, że nieformalne życie związane jest z nadrzędnym wobec innych systemem wartości i norm postępowania. Dotyczy to zasad wniesionych przez członków grupy do miejsca izolacji ze świata zewnętrznego (np. „nie będę współpracować z kobietami”). Oba modele mieszczą się w szerszym ujęciu Ervinga

Goffmana (1975, 1981), który zwrócił uwagę na to, że życie społeczne jednostek można traktować jako pewien rodzaj gry, której zadaniem jest uzyskanie aprobaty grupy i zajęcie w niej odpowiedniego miejsca.

CEL BADAŃ

W przeprowadzonym badaniu przyjęto, że w placówkach wychowawczych istotne jest poznanie spójności lub równoległości percepcji norm i zasad między wychowankami a ich wychowawcami. Wysoka spójność stworzyłaby przesłankę do rozpatrywania tworzenia się norm w tych placówkach w modelu importacji. Do analizy procesu tworzenia zasad wśród wychowanków i ich wychowawców oprócz „filtru” instytucji totalnej uwzględniono także podejście rozwojowe. W tej perspektywie, co jest wielokrotnie podejmowane w literaturze przedmiotu, podaje się problem uwarunkowań specyficznej trajektorii rozwoju, który można zdiagnozować wśród młodzieży przebywającej w MOW. Na podstawie licznych badań prowadzonych przez pedagogów (Malorny, 2008), socjologów (Chomeczyński, 2015) i psychologów (Cicchetti, Rogosch, 1996) należy wskazać, że są one złożone i mają charakter biopsychospołeczny. Warto podkreślić, że oprócz uwarunkowań temperamentalnych, osobowościowych i sytuacyjnych młodzież przebywająca w ośrodkach często pochodzi ze środowisk, które mają specyficzne normy i zasady (Thornberry, Lizotte, Krohn, Farnworth, Jang, 1994) oraz nie zaspokajają ważnych potrzeb psychicznych (Ostaszewski, 2008; Rode, 2010).

Ponadto w literaturze przedmiotu wskazuje się, że nastolatki umieszczani w MOW-ach „przejawiają brak zaangażowania w działania społeczne, pasywność, często cechują się nadmiernym hedonizmem i konsumpcjonizmem. Przejawiają zachowania związane z brakiem zaufania do innych, wycofaniem się, ucieczką od rzeczywistości, ekstremizmem, przemocą, a nawet terroryzmem. Reakcja jednostek może być skutkiem przeciążeń lub deprywacji bodźców” (Wilczyńska, 2013, s. 17), a także może być wywołana brakiem poczucia bezpieczeństwa i wiary we wsparcie ze strony dorosłych (Szafrńska, 2016; Dobijański, 2019, s. 309).

W prezentowanym badaniu starano się rozpoznać różnice i podobieństwa między wychowankami i ich wychowawcami w opisie powstawania norm i zasad, stawiając sobie za cel znalezienie odpowiedzi na pytania:

1. Jakie są zasady funkcjonowania w placówce na poziomie wychowanków i wychowawców?
2. Czy jest możliwość rozpoznania genezy tworzenia się norm jako modelu deprywacji lub modelu importacji?
3. Czy w obowiązujących zasadach można rozpoznać te, których celem jest służenie głównym wartościom subkultury więziennej wyróżnianym w literaturze (negacja praw oficjalnych i walka z osobami, które je reprezentują i egzekwują; solidarność grupowa oraz godność osobista)?

METODA BADAWCZA

W badaniu wykorzystano model i metody pochodzące z nurtu interpretacyjnego. Uznano, że podejście to najlepiej pozwala na zbliżenie się do zjawisk i procesów będących przedmiotem badań (Farnicka, 2019). W konstrukcji sytuacji badawczej zarówno przy zadawanych pytaniach, jak i w kwestionariuszu bazowano na kategoriach wyróżnionych przez Piotra Chomczyńskiego (2015). Analizując uzyskany materiał, starano się wyjść poza ograniczenia związane z przyjętym modelem badawczym (utrata obiektywizmu, wysoka kontekstowość i relacyjność), wykorzystując metodę sędziów kompetentnych. Trafność opinii sędziów jest metodą badania trafności kryterialnej (Gorbaniuk, 2016, s. 1–20; Farnicka 2019).

Grupę badaną stanowiło 7 wychowawców (5 mężczyzn, 80%; 2 kobiety, 20%) oraz 32 wychowanków MOW na Dolnym Śląsku w wieku między 14. a 17. rokiem życia (średnia wieku $M = 15,5$) – 15 wychowanków (46%) to osoby w wieku 14–15 lat, a 17 (52%) – w wieku 16–17 lat.

W związku z tym, że było to badanie pilotażowe, MOW wybrano na podstawie odpowiedzi na zapytanie o możliwość przeprowadzenia takiego badania oraz uzyskania zgody na nie dyrektora placówki.

Wobec wychowawców zastosowano zogniskowany wywiad grupowy (*Focus Group Interview*), w którym zadano następujące pytania: Jak zachowują się wychowankowie wobec zasad panujących w ośrodku? Co jest ważne dla wychowanków w ośrodku? Jakie są w waszym MOW główne zasady obowiązujące wychowanków? Metoda ta pozwala poznać opinie wychowawców, wymienić informacje i ich punkty widzenia oraz doprowadzić do refleksji.

Wypowiedzi i kategorie podane przez wychowawców ocenili powołani sędziowie kompetentni: pracownicy naukowcy – psycholog i pedagog, a także czterej studenci – pedagogiki (2) i psychologii (2). Wartości współczynników świadczące o różnym stopniu zgodności porównywanych opinii sędziów wahają się w granicach od 0 do 1, gdzie 0 oznacza zgodność na poziomie przypadku, natomiast 1 oznacza identyczność decyzji sędziów. Trening sędziów oraz obliczenie ich zgodności przeprowadzono zgodnie ze wskazówkami Georga Fergusona i Yoshio Takane (2004) oraz Olega Gorbaniuka (2016, s. 1–20).

Wobec wychowanków zastosowano ankietę. Pytania do ankiety opracowano na podstawie badań prowadzonych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich (Chomczyński, 2015).

REZULTATY BADAŃ

Rezultaty badań przedstawiono w podziale na dwie grupy. W pierwszej z nich uwzględniono materiał zebrany od wychowawców, a w drugiej – materiał zebrany od wychowanków MOW.

1. REZULTATY BADAŃ UZYSKANE W GRUPIE WYCHOWAWCÓW

Wypowiedzi wychowawców załączono w aneksie, a zestawienie uzyskanych rezultatów zamieszczono w tabeli 1. Sędziowie kompetentni zaproponowali następujące kategorie: „potrzeby”, „podporządkowywanie się zastanym normom” (postrzeganym jako działanie instytucji) w formie podporządkowania się zarówno poprzez bunt, jak i poprzez walkę.

Tabela 1. Trafność przedstawianych kategorii na podstawie wskazań sędziów kompetentnych

Pytania	Kategorie i wskazania wychowawców	Zgodność sędziów kompetentnych
Jakie są powody zachowania wychowanków?	uwarunkowania rodzinne, brak ciepła i bliskości	0,9
	problemy adaptacyjne związane z dorastaniem	0,9
Jak zachowują się wychowankowie wobec zasad panujących w ośrodku?	podporządkowują się zastanym normom i przejmują je od wychowawców	0,7
	zależy od przebiegu adaptacji	0,9
	zależy od grupy wychowanków	0,8
Co jest ważne dla wychowanków w ośrodku?	poczucie bycia ważnym	0,7
	potrzeba sukcesu	0,9
	potrzeba przynależności do grupy	0,9
	poczucie bezpieczeństwa	0,7
	potrzeba aktywności ruchowej	1,0
Jak kształtują się zasady funkcjonowania w placówce i jakie są?	od wychowawców	0,7
	od siebie nawzajem	0,8
	zależy od długości pobytu w placówce	0,7
	jako bunt i walka	0,6

Źródło: opracowanie własne.

2. REZULTATY BADAŃ UZYSKANE W GRUPIE WYCHOWANKÓW

Rezultaty badań w grupie wychowanków przedstawiono w tabeli 2. Należy podkreślić, że wychowankowie wypowiedzieli się niechętnie na temat panujących norm i zasad oraz tego, co jest dla nich ważne. Pomimo tego, że młodzież uczestnicząca w badaniu była w różnym wieku (14–17 lat), efekty analizy podobieństw między grupami wskazały na ich podobieństwo (zastosowano test dwóch grup niezależnych na zgodność ich rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa, statystyka lambda wyniosła 1,19, a wartość krytyczna przy $\alpha = 0,05$ to 1,36, a więc statystyka uzyskana była mniejsza niż wartość krytyczna, w związku z tym nie było podstawy

do odrzucenia hipotezy zerowej zakładającej podobieństwo rozkładów wyników w obu grupach).

Tabela 2. Jak kształtują się zasady funkcjonowania w placówce? Jakie są w waszym MOW główne zasady obowiązujące wychowanków?

Kategorie	Liczba wskazań	Wskazania
Od czego zależy zachowanie chłopców wobec zasad?	30 (94%)	– od tego, skąd przybył nowy wychowanek – czy z domu, czy z innej placówki – długość pobytu ma znaczenie
Co jest ważne dla Ciebie w ośrodku?	–	– brak odpowiedzi
Od czego zależy to, jakie są zasady?	30 (94%)	– od długości pobytu w placówce
Czy zasady są potrzebne?	32 (100%)	– tak
Po co są zasady?	24 (74%)	– poczucie więzi, wspólnota
Jakie są zasady w placówce?	–	– brak odpowiedzi
Informowanie	28 (88%)	– informowanie kolegów z grupy o chęci ucieczki
Porządek w „bardach”	32 (100%)	– zakaz spożywania jedzenia w toalecie i pod prysznicami
Dystans–grzeczność	23 (72%)	– nowo przybyły wychowanek nie może odnosić się opryskliwie do pozostałych, wywyższać się ani przechwalać
Zasada miejsca, „miejscowy”	15 (47%)	– siadanie zgodnie z hierarchią w określonych miejscach
Zasada podziału „działa”	20 (63%)	– dzielenie się zawartością paczek z domu; podano alternatywną nazwę „system przetrwania” – sposób ułatwiania sobie życia w placówce
Donoszenie na innych	32 (100%)	– wskazano, że tzw. szczelnie ucha (donosicielstwo) jest niedopuszczalne

Źródło: opracowanie własne.

Opisy zasad zostały przyporządkowane do kategorii stworzonych przez wychowawców. W każdym przypadku współczynnik zgodności wyniósł $>0,8$ oprócz zasady dystansu. W przypadku tej zasady sędziowie kompetentni zwrócili uwagę, że wychowawcy wskazywali na relacje w różnych płaszczyznach: z wychowawcami, innymi dorosłymi, przełożonymi oraz innymi wychowankami, a także opisali to zachowanie jako „z umiarem”, co wyklucza popisywanie się i skracanie dystansu. Warto podkreślić, że opisując zasady, wychowankowie wskazali na relacje wewnątrzgrupowe.

PODSUMOWANIE UZYSKANYCH REZULTATÓW I Dyskusja

1. GRUPA WYCHOWAWCÓW

W wywiadach wychowawcy wymienili dwa ważne uwarunkowania problemów wychowanków: niewłaściwe wzorce rodzinne (71%) oraz problemy rozwojowe związane z problemami powstałymi w okresie dorastania (29%). Taka atrybucja zachowań dorastających osób zdejmuje z nich poczucie winy i odpowiedzialności za swój pobyt w instytucji totalnej.

W przypadku odpowiedzi na pytanie: Jakie są powody zachowania wychowanków? – wychowawcy zwrócili uwagę głównie na znaczenie ich domu rodzinnego. To z niego wynoszą w dużej mierze złe doświadczenia, a następnie przekładają je na nieakceptowane zachowania, które są powielane w placówce. Należy też uwzględnić niewydolność rodziny jako jedno z głównych źródeł niedostosowania nastolatków z MOW.

Wychowawcy odnotowali wiele niezaspokojonych potrzeb rozwojowych wychowanków, przede wszystkim emocjonalnych, ale również materialnych. Pierwszy nurt percepcji przyczyn zróżnicowanych zachowań wychowanków przez wychowawców jest zgodny z następującym wnioskiem Aliny Basak (2011, s. 101–109): „(...) zachowanie dziecka zależy od tego, jakie ma ono potrzeby oraz jakimi sposobami nauczyło się je zaspokajać, a także jak przywykło reagować na trudności i przeszkody w realizacji swych pragnień”.

W drugim nurcie wychowawcy położyli akcent na poszczególne problemy wychowanków. Ta perspektywa umożliwia pracę nad konkretnymi umiejętnościami rozwojowymi w grupie wychowanków. Na podstawie wypowiedzi wychowawców można wnioskować, że mają oni świadomość, iż rodzina podopiecznego jest często główną przyczyną jego niedostosowania, ale zarazem wskazują przy tym na utrudniony kontakt i brak chęci współpracy rodziców z placówką. Opiekunowie prawni wychowanków nie współpracują z instytucją i nie skupiają się na deficytach młodzieży, lecz starają się wypracować określone zachowania tu i teraz. Ten nurt postrzegania problemów przez wychowawców jest zgodny z poglądem Małgorzaty Dubis (2014), według której młodzi ludzie, niejednokrotnie zagubieni w kulturze przyjemności, spotykają się z propozycjami nowych sposobów formułowania reguł postępowania, zasad hierarchizacji i wyborów celów życiowych.

Biorąc pod uwagę wypowiedzi dotyczące reagowania wychowanków na zasady panujące w ośrodku, można wskazać na ich trzy źródła: indywidualne (zależne od przebiegu adaptacji, 28%), społeczne (zależne od grupy wychowanków, 28%) oraz sytuacyjne (podporządkowanie się, 44%). Aspekty te są zgodne z opisywanymi w literaturze sposobami adaptacji w sytuacji nowej czy też trudnej (Buchnat, 2013; Korczak, 2015). Co więcej, wychowawcy zaobserwowali, że sposób adaptacji związany jest również z określonymi deficytami wychowanków. W związku tym

można wyróżnić pięć ważnych niezaspokojonych potrzeb: bezpieczeństwa, bycia ważnym, sukcesu, przynależności oraz aktywności ruchowej. Znaczenie zaspokajania różnych potrzeb szeroko zostało już opisane w literaturze, m.in. potrzeby bezpieczeństwa (Maciaszkowa, 1980; Pilch, Lepalczyk, 2003), potrzeby miłości, życzliwości i ciepła (Jackowska, 1980), potrzeby afiliacji (Domagała-Zyśk, 2012), potrzeby docenienia przez innych, podtrzymywania i podnoszenia własnej samooceny (Goethals, Darley, 1987).

W przypadku procesu tworzenia się zasad wychowawcy zauważyli, że wychowankowie niechętnie dzielą się wiedzą na ten temat. Jest to zgodne z podawaną w literaturze trudnością badawczą i wychowawczą w tym zakresie (Granosik, Gulczyńska, Szczepanik, 2014). Wychowawcy wskazali także na zmianę „źródła” zasad – kiedyś wywodziły się z subkultury więziennej, natomiast obecnie obrazują niezaspokojone potrzeby i złe doświadczenia wyniesione z domu rodzinnego. Warto podkreślić, że wychowawcy są zgodni w kwestii źródeł kształtujących zasady w placówce. Ich zdaniem rzadko są one odbierane biernie od wychowawców (14%) lub jako reakcja na zasady dorosłych (bunt, 14%), częściej zaś są wypracowywane w grupie (od siebie nawzajem, 71%).

Wychowawcy zauważyli, że zasady kreowane w opozycji do tych ukształtowanych w domu rodzinnym obejmują zaspokajanie podstawowych potrzeb psychicznych i materialnych wychowanków, ale przede wszystkim – co ważne – powstają na wzór ogólnie obowiązujących norm społecznych. Zasady te są więc efektem funkcjonowania grupy oraz wtórnie mają znaczenie więziotwórcze i scalające grupę. Z uzyskanych wyników można wywnioskować, że czynnikiem sprzyjającym rozwojowi nastolatka jest interakcja z „drugim człowiekiem”, na co w psychologii wskazywała np. Anna I. Brzezińska (2000).

Zasady wymienione przez wychowawców dotyczą relacji wewnątrzgrupowych („działa”, informowanie, dystans), hierarchii („miejscowa”) oraz relacji z wychowawcami (dystans), a także sposobu funkcjonowania w określonych miejscach („bardach”).

Wychowawcy byli zgodni co do tego, że długość pobytu w placówce ma wpływ na kształtowanie hierarchii wśród wychowanków, jednak nie jest to jedyny czynnik determinujący miejsce w grupie, znaczenie ma bowiem również to, czy podopieczny przebywał wcześniej w innych placówkach i jaką miał w nich opinię. Wiedza o istnieniu zasad oraz o tym, jakie one są, daje wychowawcom możliwość wprowadzania do nich modyfikacji tak, by były jak najbardziej zbliżone do obowiązujących norm i zasad społecznych. W kwestii ucieczek wychowawcy zauważyli, że źle wpływają one na atmosferę w grupie. Uciekinier postrzegany jest jako osoba łamiąca wspólne zasady, której po doprowadzeniu z ucieczki należy się kara. Zakaz spożywania posiłków w miejscach toaletowych jest też dla wychowawców czymś oczywistym, a tym samym stanowi ułatwienie w pracy z młodzieżą – nie trzeba tej zasady im wpajać, jest ona refleksyjnie przemyślana przez podopiecznych. Stosunek wycho-

wanków do tzw. nowych w opinii wychowawców jest neutralny. Ma to znaczenie jedynie dla liderów grupy. Jeżeli chodzi o adaptację, to wychowawcy zauważyli, że nastolatek przebywający wcześniej w placówce dla nieletnich szybciej się adaptuje, przy czym nie jest to regułą. Nie odnotowano przywiązywania wagi dla tzw. miejscowy. Odnośnie do zasady dzielenia się, wychowawcy podali dwa powody takiego zachowania – z jednej strony dzielenie się stanowi możliwość wkupienia się do grupy, a z drugiej jest elementem bycia na stałe jej częścią. Co do zasad stosowanych w grupie, należy wskazać, że wszyscy badani uznali donoszenie na innych za czyn karygodny. W praktyce pracownicy zauważają jednak, że podopieczni często wskazują na kolegów sprawiających problemy. Może to być spowodowane tym, że wychowankowie nie potrafią wpłynąć na kolegę z grupy w sposób niełamający zasad ośrodka, dlatego szukają pomocy wśród dorosłych.

Ponadto należy zauważyć, że zdaniem wychowawców – mimo że nastolatkomie łamią zasady zarówno narzucone przez ośrodek, jak i własne – zasady obowiązujące między wychowankami są dla nich najważniejsze, a skutki ich złamania są bardziej odczuwalne. Chociaż zasady wypracowane przez młodzież ulegają modyfikacjom, to i tak stanowią część kultury placówki. Można powiedzieć, że poprzez ich tworzenie wychowankowie wspomagają swoją resocjalizację. Każdy „nowy” wychowanek próbuje wprowadzać zasady postępowania czy rodzaj zachowania wyniesiony z domu, przy czym często jest to agresja fizyczna i słowna. Konfrontacja z zasadami obowiązującymi wśród wychowanków skutecznie takie zachowania hamuje. Oczywiście w opinii wychowawców ich interwencje są niezbędne, tak jak zasady narzucone przez placówkę. W tym aspekcie rozumienie swojej roli jest zbieżne z rezultatami badań przedstawionymi w metaanalizie Mariusza Granosika, Anity Gulczyńskiej i Renaty Szczepanik (2014). Zbieżność ta może wskazywać na staranność przeprowadzonych badań i uzyskanie dzięki temu ich confirmacyjnego charakteru.

2. GRUPA WYCHOWANKÓW

Pomimo trudności w uzyskaniu odpowiedzi należy wskazać, że wszyscy wychowankowie jednogłośnie opowiedzieli się za potrzebą istnienia zasad. W kwestii hierarchii prawie wszyscy uznali, że zależy ona od długości pobytu wychowanka w placówce. Im dłuższy pobyt, tym większe prawa i szanse na posiadanie wyższej pozycji w grupie ma nastolatek. Ponad 70% wychowanków stwierdziło, że „nowi” muszą sobie wypracować miejsce w grupie. Nie bez znaczenia jest to, skąd przybył nastolatek. Jeżeli był już w innych placówkach, to pozostali chłopcy będą go oceniać przez pryzmat opinii o nim z poprzednich ośrodków. Taki wychowanek („nowy”) może stanowić zagrożenie dla liderów grupy, stąd ich większe zainteresowanie nim (aż 94% odpowiedzi). Wśród badanych mniej niż połowa wskazała, że ważna jest tzw. zasada miejscowy. Kiedyś liderzy zajmowali „najlepsze” miejsca

np. na stołówce, tym samym miejsca obok nich były bardzo pożądane, ponieważ stanowiły o statusie wychowanka w grupie. Wychowankowie jednogłośnie stwierdzili, że spożywanie jedzenia w toaletach lub pod prysznicami jest nieakceptowane. Bywa, że niektórzy wychowankowie będący w posiadaniu produktów żywnościowych, którymi nie chcą się dzielić, spożywają je w odosobnieniu, ale nigdy nie są to toalety czy prysznice. Ponad połowa ankietowanych traktuje dzielenie się jako obowiązek. Większość wychowanków uznała, że należy informować pozostałych wychowanków i opiekunów o planowanych ucieczkach przez kolegów. Ich zdaniem jeżeli nie uda się takiej ucieczki udaremnić, to stracą w oczach wychowawców. Wobec uciekinierów obowiązują kary ze strony grupy.

Znikomy poziom odpowiedzi wychowanków na pytania może tłumaczyć zasada nieinformowania wychowawców o życiu grupy. Warto odnotować, że podczas wypełniania ankiety często pojawiały się pytania dodatkowe ze strony badanych. Dopiero po podpowiedziach ankietera, które wskazywały, że pytanie dotyczy czegoś oczywistego, udzielali na nie odpowiedzi. Poza tym występował problem z czytaniem i pisanem, który był podawany jako powód braku odpowiedzi.

3. DYSKUSJA REZULTATÓW UZYSKANYCH W OBU GRUPACH

Ważnym elementem funkcjonujących w MOW zasad jest ich obowiązywanie w grupie zarówno wychowanków, jak i wychowawców. Ta zgodność może wskazywać na pewną otwartość w relacjach wychowawcy–wychowankowie albo na istniejący w placówce model importacji tworzenia się norm. Może on świadczyć o wspólnym „habitusie”, który pomaga rozpoznawać proste sytuacje społeczne. Za P. Chomczyńskim (2015) należy jednak podkreślić, że w procesie resocjalizacji powinno się stawiać na pracę nad rozwojem indywidualnej tożsamości oraz na uwrażliwianie młodzieży na sygnały społeczne ukryte w ciągu informacji zwrotnych. Jak wskazuje ten autor, życie w MOW-ie ma przygotować do funkcjonowania w otwartej, a nie w zamkniętej grupie, w której informacje są ukryte w kontekstach, są bardziej subtelne i mniej jasne (Chomczyński, 2015). W świetle uzyskanych wyników badań należy stwierdzić, że takie uwrażliwianie na ciągłą dekonstrukcję „habitusu instytucjonalnego” potrzebne jest także pracownikom i kierownictwu placówek wychowawczych. Na ten aspekt zwróciły uwagę również m.in. Anetta Jaworska (2009) i Magdalena Staniaszek (2018), które jako cel pobytu w MOW-ie podały pracę nastawioną na przygotowanie podopiecznych do reintegracji społecznej.

W tym miejscu należy wskazać na odmienne cele prezentacji zasad w badaniu. Trzeba podkreślić, że przedstawiane przez wychowanków zasady zgodne są z tymi, które zostały opisane w literaturze w przypadku subkultur więziennych (miejscówka, staż, grzeczność). Co więcej, można zauważyć, że pełnią one funkcje ochronne, podnoszą solidarność grupową oraz zapewniają starszym stażem utrzymanie ich godności osobistej. Wychowankowie tylko pobieżnie je opisali, natomiast wycho-

wawcy starali się nazwać je i podać ich specyfikę. Ponadto orientowanie się w tych zasadach wychowawców pozwala wnioskować, że nie tylko są oni biernymi obserwatorami, lecz także mają swój udział w ich tworzeniu i sposobie przestrzegania. W tym świetle można wskazać na ich habitus w zakresie znajomości i dostępu do tzw. drugiego życia wychowanków. Zjawisko to może świadczyć o możliwościach tych norm wykorzystywanych przez wychowawców na podstawie wcześniejszej ścieżki zawodowej lub edukacyjnej i wnoszeniu ich do ośrodka.

Zaobserwowaną strategię unikania odpowiedzi można uznać za P. Chomczyńskim (2015), który zachowania nastolatków wśród wychowanków zakładów poprawczych opisał w kategoriach koncepcji habitusu Pierre'a Bourdieu (2007), jako przejaw „habitusu instytucjonalnego” (Marciniak, 2012). Zgodnie z definicją tej kategorii ich zachowania mogą wskazywać na nabycie kompetencji i umiejętności na wysokim poziomie w zakresie ukrywania swojego życia. Poza tym należy zauważyć, że opisując zasady, młodzież wskazała na relacje wewnątrzgrupowe i zachowania, podkreślając, że nie można odnosić się opryskliwie do pozostałych, wywyższać ani przechwalać. Co istotne, opisane przez wychowawców i wychowanków zasady są zgodne z tymi społecznie oczekiwanymi. Można zatem przyjąć, że wychowankowie podczas procesu resocjalizacji w placówce dokonują w pewien sposób jeśli nie refleksji na temat własnej osoby i środowiska, to asymilacji pewnych zachowań.

ZAKOŃCZENIE

W przeprowadzonym badaniu nie udało się w pełni odpowiedzieć na postawione pytanie badawcze. Wprawdzie można zauważyć podobieństwo percepcji obowiązujących norm i zasad w MOW wśród wychowawców i wychowanków, co odpowiada na pierwszą część pytania (Jakie są?), jednak odnośnie do jego drugiego członu wychowawcy wskazali dużo bardziej rozbudowane pole powodów, związków i elementów związanych ze sposobem kształtowania się zasad funkcjonowania w placówce niż młodzież. Wychowankowie zgodnie wymienili tylko dwa istotne elementy: długość pobytu oraz doświadczenie pobytu lub jego brak w innych placówkach wychowawczych. Takie skupianie się na czynnikach sytuacyjnych i unikanie indywidualnych uwarunkowań zachowań w grupie może pełnić funkcję ochronną (być strategią radzenia sobie) oraz świadczyć o mocno zachodzących procesach grupowych (Bokszański, 1989; Oleszkowicz, 2006; Wilczyńska, 2013, s. 17; Korczak, 2015). Wychowawcy zauważyli, że ważnym czynnikiem resocjalizacji nastolatków jest przede wszystkim zmiana otoczenia (umieszczenie w placówce), ale istotne są też relacje z podopiecznymi.

Zaobserwowany sposób funkcjonowania wychowanków i konstruowania norm zbieżny jest z tym opisanym w literaturze zgodnie z ujęciem importacji. W tym wypadku może być ona efektem zachodzących interakcji i współdziałania między wychowankami a wychowawcami. Zjawisko to może być polem do prowadzenia

dalszych rozbudowanych badań w tym ujęciu oraz niewątpliwie powinno stać się przedmiotem refleksji pracujących wychowawców i studentów mających zamiar pracować w instytucjach tego typu. Rezultaty badań sugerują, że w perspektywie modelu importacji ogromne znaczenie ma wcześniejsza ukryta i jawna wiedza społeczna zarówno wychowanków, jak i wychowawców, którą „wkładają” oni w proces wzajemnych interakcji. Wychowawcy muszą być zatem szczególnie uważni; z jednej strony powinni znać procesy zachodzące w instytucjach resocjalizacyjnych, ale z drugiej strony ich rolą jest nieustanna uważność umożliwiająca różnicowanie się od wychowanków oraz ich doświadczeń i oczekiwań. Umiejętność ta wydaje się kluczowa w warsztacie współczesnego pedagoga (Heine, 2019).

Na koniec należy wspomnieć, że rezultaty badań mogą być również przyczynkiem do uznania użyteczności metodologicznego podejścia badawczego bazującego na opisie zjawisk w skali „mikro” i w perspektywie „interakcji badanych i badaczy” (badania w działaniu, *action research*). Odtworzony w badaniach fragment rzeczywistości zaangażowanych w nią osób pozwolił na triangulację metodologiczną dającą możliwość bardziej kompleksowego opisu procesów w niej zachodzących.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Basak, A.M. (2011). Zaspokajanie potrzeb i socjalizacja dziecka w rodzinie. *Pedagogika Rodziny*, 1(3/4), 101–109.
- Boksański, Z. (1989). *Tożsamość, interakcja, grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bourdieu, P. (2007). *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów*. Kęty: Antyk.
- Brzezińska, A.I. (2000). *Společna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Buchnat, M. (2013). *Przystosowanie szkolne dzieci sześciolletnich ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Leszno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistycznej.
- Chomczyński, P. (2015). Problem etykietowania i stygmatyzacji wśród wychowanków zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. Socjologiczna analiza zjawiska. *Studia Socjologiczne*, 4(219), 205–236.
- Cicchetti, D., Rogosch, F.A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8(4), 597–600.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579400007318>
- Ciosek, M., Pastwa-Wojciechowska, B. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: PWN.
- Dobijański, M. (2019). Przygotowanie wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego w Jaworku do aktywności na rynku pracy. *Annales UMCS. Sectio J*, 32(4), 307–321.
DOI: <https://doi.org/10.17951/j.2019.32.4.307-321>
- Dolata, T. (2011). Prewencja w systemie probacji. Problemy związane z tzw. drugim życiem w niektórych polskich zakładach karnych. *Probacja*, 3, 58–62.
- Domagała-Zyśk, E. (2012). *Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w środowisku rówieśniczym*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Drwal, R.Ł. (1981). *Osobowość wychowanków zakładów poprawczych. Badania nad funkcjami podkultury zakładowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dubis, M. (2014). Wartości i style życia młodzieży. *Jagiellońskie Studia Socjologiczne*, 1, 30–38.
- Farnicka, M. (2019). Między pozytywizmem a interpretatywizmem – badania w działaniu jako element modelu badań w psychologii. *Czasopismo Psychologiczne*, 25(2), 143–149.
- Ferguson, G.A., Takane, Y. (2004). *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Goethals, G., Darley, J.M. (1987). Social Comparison Theory: Self-Evaluation and Group Life. W: B. Mullen, G. Goethals (eds.), *Theories of Group Behavior* (s. 21–32). New York: Springer-Verlag.
- Goffman, E. (1975). Charakterystyka instytucji totalnych. W: W. Dereczynski, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej* (s. 150–159). Warszawa: PWN.
- Goffman, E. (1981). *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Warszawa: PWN.
- Granosik, M., Gulczyńska, A., Szczepanik, R. (2014). *Klimat społeczny instytucji wychowawczych i jego uwarunkowania. Perspektywa pracowników i wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) i socjoterapii (MOS)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Heine, M. (2019). Instytucjonalna współpraca jako czynnik determinujący efektywność funkcjonowania zawodowego kuratora sądowego. *Resocjalizacja Polska*, 17, 37–42.
- Jackowska, E. (1980). *Środowisko rodzinne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszym wieku szkolnym*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Jaworska, A. (2009). *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Korczak, J. (2015). Charakterystyka indywidualnych modeli adaptacji jednostek do zmiennych warunków realizacji celów społecznych. *Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji*, 10, 20–39.
- Krause, A., Przybyliński, S. (2012). Więzienie w obliczu „drugiego życia” – podkulturowa kreacja ludzkich poczynań. W: A. Krause, S. Przybyliński (red.), *Resocjalizacja penitencjarna – aktualne wyzwania i rozwiązania* (T. 8; s. 117–127). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Krukowski, A. (1984). Socjologia zakładu karnego. W: B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w świecie* (s. 43–55). Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze.
- Maciaszkowa, J. (1980). *O współżyciu w rodzinie*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Malorny, I. (2008). *Lokalna sieć wsparcia i profilaktyka wobec zjawiska niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży na przykładzie miasta Bytom/ Praca doktorska przygotowana w Katedrze Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*.
- Marciniak, A. (2012). Teoria w archeologii. W: S. Tabaczyński, D. Marciniak, A. Cyngot, A. Zalewska (red.), *Przeszłość społeczna – próba konceptualizacji* (s. 84–116). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Moczydłowski, P. (1998). *Drugie życie w instytucji totalnej*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze.
- Oleszkowicz, A. (2006). *Bunt młodzieńczy. Uwarunkowania, formy, skutki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ostaszewski, K. (2008). Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży. W: J. Mazur, I. Tabak, A. Małkowska-Szkutnik, K. Ostaszewski, H. Kołolo, A. Dzielska, A. Kowalewska, *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Raport z badań HBSC 2006* (s. 18–46). Warszawa: IMiD.
- Pilch, T., Lepalczyk, I. (2003). *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Posłuszny, Ł. (2017). Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje. *Studia Socjologiczne*, 4(227), 121–145.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sarzała, D. (2013). *Patologiczne zachowania więźniów w kontekście izolacji i resocjalizacji penitencjarnej*. Warszawa: Wydawnictwo Aspra JR.

- Skreć, R. (2004). Obraz podkultury więziennej we współczesnym zakładzie penitencjarnym. *Nauczyciel i Szkoła*, 1–2(22–23), 143–152.
- Staniaszek, M. (2018). Diagnoza klimatu społecznego młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 21(1), 170–178.
DOI: <https://doi.org/10.12775/SPI.2018.1.008>
- Szafrńska, K. (2016). Usamodzielnianie wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych. *Resocjalizacja Polska*, 12, 60–68. **DOI: <https://doi.org/10.22432/pjsr.2016.12.05>**
- Szaszkiewicz, M. (1997). *Tajemnice grypsarki*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Thornberry, T., Lizotte, A., Krohn, M., Farnworth, M., Jang, S. (1994). Delinquent Peers, Beliefs, and Delinquent Behavior: A Longitudinal Test of Interactional Theory. *Criminology*, 32(1), 47–83.
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1994.tb01146.x>
- Wilczyńska, A. (2013). *Uwarunkowania radzenia sobie młodzieży w sytuacjach zagrożenia wykluczeniem społecznym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

NETOGRAFIA

- Gorbaniuk, O. (2016). *Wykorzystywanie procedury sędziów kompetentnych w naukach społecznych i możliwości jej oceny psychometrycznej za pomocą narzędzi dostępnych w Statistica*. Pobrane z: https://media.statsoft.pl/pdf/czytelnia/wykorzystywanie_procedury_sedziow_kompetentnych.pdf (dostęp: 20.04.2020).
- Najwyższa Izba Kontroli. (2018). *Działalność resocjalizacyjna Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych – informacja o wynikach kontroli*. P/17/099/LWA. Pobrane z: www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/099/LWA (dostęp: 12.10.2020).

AKTY PRAWNE

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz.U. 2011, nr 109, poz. 631).

ABSTRACT

This article discusses the formation of norms and rules in the group of adolescents placed in rehabilitation facilities. The research question concerned the similarities and differences in the perception of norms, principles and hierarchy in the Youth Educational Centre between adolescents and caretakers. The study was conducted at the Youth Educational Centre in Lower Silesia Voivodeship, Poland, and it was a pilot study. The Focus Group Interview and the method of competent judges were used as the research methods in the group of caretakers, and a survey in the group of adolescents. The obtained research results indicate a similar perception of the rules by educators and pupils. Despite the mixed methodology used, the results of the research confirmed the previous results in terms of the content of the rules functioning in the centre. In addition, the caretakers indicated a richer range of determinants of the observed behaviours and of the process of forming the rules. The adolescents focused mainly on situational factors and used masking strategies.

Keywords: caretakers; adolescents; norms; rules; rehabilitation facilities

ANEKS

Wybrane wypowiedzi oryginalne uczestników badania

Na pytanie: Jakie są powody zachowania wychowanków? – uzyskano dwa typy wypowiedzi¹:

1. Uwarunkowania rodzinne, brak ciepła i bliskości (5): „Rodzice, opiekunowie nie są wzorcami osobowymi dla dorastających dzieci, a jakość komunikacji interpersonalnej pozostawia wiele do życzenia. Stosowane metody wychowawcze oraz system kar i nagród również jest nieadekwatny do popełnionych przewinień. Często są to skrajności, przemoc fizyczna albo nadmierne pobbłażanie i niewyciąganie konsekwencji”.
2. Problemy adaptacyjne związane z dorastaniem (2): „Dzisiaj rzadziej niż kiedyś trafia do ośrodka młodzież z wyrokami za rozboje, kradzieże, pobicia. To raczej chłopcy niechodzący do szkoły, zażywający substancje psychoaktywne. Pogubieni w dzisiejszym świecie, z brakiem wsparcia ze strony dorosłych”.

Na pytanie: Jak zachowują się wychowankowie wobec zasad panujących w ośrodku? – uzyskano trzy typy wypowiedzi:

1. Podporządkowują się zastanym normom i traktują je jako przejaw funkcjonowania instytucji (3): „Zasady obowiązujące w MOW są coraz mniej restrykcyjne. Placówka bardziej niż kiedyś przypomina szkołę z internatem, gdzie młodzież często czuje się bezpieczniej niż we własnym domu”.
2. Zależy od przebiegu adaptacji (2): „Często łatwiej jest się zaaklimatyzować chłopcu, który był już wcześniej podopiecznym instytucji korekcyjnej – ale nie jest to regułą”; „Bywa, że chłopiec, który nigdy nie był w ośrodku, łatwiej się do niego zaadaptuje. Zależy to na pewno od charakteru wychowanka, od dominujących cech i od doświadczenia życiowego czy po prostu od rodzaju usposobienia”.
3. Zależy od grupy wychowanków (2): „Z mojego doświadczenia obserwuję, że przez te lata zasady wykreowane przez chłopców bardziej idą w stronę ogólnie przyjętych norm społecznych. Chłopcy mniej nadużywają przemocy, zarówno fizycznej, jak i psychicznej”; „Czynników jest dużo. Zależy też, jaką »sytuację« zastanie w ośrodku – czy chłopcy szybko się przekonają do nowego kolegi czy wręcz przeciwnie – będą go trzymać na dystans”.

¹ Nazwy kategorii nadali sędziowie kompetentni. W nawiasach podano liczbę wychowanków, którzy wskazali na daną kategorię w swojej wypowiedzi.

Na pytanie: Co jest ważne dla wychowanków w ośrodku? – uzyskano pięć typów wypowiedzi:

1. Poczucie bezpieczeństwa (2): „Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa ma szczególne znaczenie w okresie dorastania. Rodzice często lekceważąco podchodzą do napięć, lęków, obaw i niepewności nastolatków”.
2. Poczucie bycia ważnym (1).
3. Potrzeba sukcesu (1).
4. Potrzeba przynależności do grupy (1).
5. Potrzeba aktywności ruchowej (2): „Podczas codziennej pracy obserwuję u chłopców zupełnie inne zachowanie w momencie braku sportowych zajęć w ciągu dnia. Są oni mniej skupieni, roznosi ich energia, trudniej z nimi pracować”.

Na pytanie: Jak kształtują się zasady funkcjonowania w placówce? – uzyskano trzy typy wypowiedzi:

1. Czynniki sytuacyjne (2): „Kolejnym ważnym aspektem jest fakt, że nowo przybyły wychowanek nie może odnosić się opryskliwie do pozostałych, wywyższać się ani przechwalać. Najlepiej postrzegany jest, kiedy »świeży« podporządkuje się i zaakceptuje zastaną sytuację. (...) W tym przypadku na przestrzeni lat widać różnicę w zachowaniu nastolatków. Kiedyś nowy podopieczny zdobywał szacunek i respekt u kolegów zuchwałością nie tylko wobec kolegów, ale i wobec wychowawców i innych pracowników placówki. Obecnie takie zachowanie nie działa na korzyść nastolatka”.
2. W kontakcie z wychowawcami, zarówno w formie podporządkowania się, jak i poprzez bunt (2), w formie podporządkowania (1) oraz jako bunt i walka (1).
3. W procesie grupowym (3): „Chłopcy przez obserwację uczą się od siebie nawzajem. Osoba uważana za autorytet przejawiająca agresję jest przyczyną podobnych zachowań wśród pozostałych podopiecznych. Starsi imponują młodszym, niestety często można też zaobserwować, że bardziej zdemoralizowani imponują mniej zdemoralizowanym”; „Zasady są, były i będą. Po prostu jak się przybywa do placówki, trzeba je zaakceptować. Najczęściej nowo przybyłym wychowankom tłumaczy te zasady wychowanek najwyżej w hierarchii – mówi, co można, co trzeba i jakie czekają konsekwencje za brak podporządkowania się. Każdy pełni w grupie określoną rolę w zależności od tego, ile czasu jest w placówce itd., choć według mnie głównie to uwarunkowania psychofizyczne mają tu największe znaczenie. Często siła charakteru nie idzie w parze z siłą fizyczną, dlatego wychowankowie tworzą grupy i kierują sobą nawzajem. Silniejsi fizycznie chłopcy chcą wykorzystać słabszych. Silniejsi psychicznie podporządkowują sobie tych silniejszych fizycznie. Każdy jest nastawiony na korzyści i każdy chce zaspokoić określone potrzeby, np. materialne lub psychiczne (deficyty związane z niskim poczuciem własnej wartości)”.